9 789919 234546

TURKIC & UIGHUR STUDIES

III

МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ
ТҮРЭГ СУДЛАЛ

ТҮРЭГ СУДЛАЛЫН САЛБАР
АЗИ СУДЛАЛЫН ТЭНХИМ
МОНГОЛ УЛСЫН ИХ СУРГУУЛЬ

ТҮРЭГ, УЙГУР СУДЛАЛ

III

УЛААНБААТАР
2022

DIVISION OF TURCOLOGY
DEPARTMENT OF ASIAN STUDIES
NATIONAL UNIVERSITY OF MONGOLIA
Tom. III Fasc. 1-18

TURKIC & UIGHUR STUDIES

III

Editor in Chief
Prof. Battulga TSEND

Editor in Volume
Zagarperenlei TUMENBAYAR

Ulaanbaatar
2022

ННА 63.4
ДАА 930.1
Б-341

ISBN 978-9919-23-454-6

МУИС-ийн Түрэг судлалын салбар үүсэн байгуулагдсаны 20 жилийн ойд зориулан зохион байгуулсан Олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын илтгэл өгүүллийг “***Түрэг, Уйгур судлал - Turkic & Uighur Studies (TUIS)***” сэтгүүлийн энэ удаагийн тусгай дугаарт хэвлүүлж байна.

***Түрэг, Уйгур судлал*: Turkic & Uighur Studies (TUIS)** эрдэм шинжилгээний сэтгүүл. ISBN 978-9919-23-454-6. 162 х. Уб., 2022.

Хаяг: *Их сургуулийн гудамж - 1, Шуудангийн хайрцаг -46А/605, 14201, Сүхбаатар дүүрэг, Улаанбаатар, Монгол Улс*

Эмхэтгэж, хэвлэлийн эх бэлтгэсэн: Т.Загарпэрэнлэй
Цаасны хэмжээ: 70×100/32
Хэвлэлийн хуудас: 13.5 х.х.
Хэвлэсэн тоо: 100 ш
“Удам соёл” ХХК-д хэвлэв.

Copyright © Түрэг судлалын салбар, 2022

МЭНДЧИЛГЭЭ

Б.Очирхуяг	*МУИС-ийн захирал*	6
Зафер АТЕШ	*БНТУ-ын Элчин Сайд*	7
Ц.Баттулга	*МУИС, Ази судлалын тэнхим, Түрэг судлалын салбарын профессор*	8
Л.Болд	*ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэнгийн ЭШТА* (*Академич*)	10
Ж.Бат-Ирээдүй	*ШУА, Хэл зохиолын хүрээлэнгийн захирал*	12
Ц.Төрбат	*МУИС, Археологийн төвийн захирал, ШУС-ийн Антропологи, археологийн тэнхимийн доктор, дэд профессор*	13
Н.Гэрэлмаа	*МУИС, Ази судлалын тэнхим, Түрэг судлалын салбарын дэд профессор*	14
Лха.Батбилэг	*Түрэг судлалын 2005 оны төгсөгч*	16
Ли Сонг Гюү	*БНСУ, Данкүүкийн их сургуулийн профессор*	18
Дархан Кыдырали	*Олон Улсын Түрэг Академийн Ерөнхийлөгч*	19
С.Батхишиг	*МУИС, Монгол хэл, хэл шинжлэлийн тэнхимийн дэд профессор*	21
Бүлэнт ГҮЛ	*БНТУ, Эскишэхир Османгазигийн их сургуулийн профессор*	22
Экрэм КАЛАН	*БНТУ, Аланъя Алааддин Кэекубат их сургуулийн захирал*	23
Явуз КАРТАЛЛЫОГЛУ	*БНТУ, Юнус Эмрэ Хүрээлэнгийн Боловсролын салбарын дарга*	25
Фэези ЭРСОЙ	*БНТУ, Анкара Хажы Байрам их сургуулийн профессор*	27
Осман МЭРТ	*БНТУ, Ататүркийн их сургууль, Түрэг судлалын тэнхимийн эрхлэгч*	28
Гүнгөр ДИНЧ	*Түрэг судлаач*	29
Фатма АЛБАЯРАК	*БНТУ, Истанбул Мэдэниеэт их сургуулийн дэд профессор*	30
Шабан ДОГАН	*БНТУ, Измир Катип Чэлэби их сургууль, Түрэг судлал хөгжил, судалгааны төвийн захирал*	39

ХЭЛ ШИНЖЛЭЛ, ҮСЭГ БИЧИГ СУДЛАЛ

Б.Аззаяа	Алтан хадны II бичээс	39
Г.Батболд, Ц.Баттулга, Б.Анхбаяр, С.Хүрэлсүх	Дөвөнгийн уйгур, руни бичигт хөшөө	44
Н.Гэрэлмаа	Төвийн бүс нутаг дахь руни бичиг, тамганы цогц судалгаа (2021 он) төслийн үр дүнгээс *(Үгийн сангийн судалгаа)*	47
Т.Загарпэрэнлэй	Уйгур Алтан Гэрэл (II дэвтэр) сударт гарах дундын зарим үг хэллэгийн тухай – 2	53
Чой Юүнг Со	Орчин цагийн монгол, турк хэлний шууд тусагдахууны хэрэглээ *(Заахын тийн ялгалын хэрэглээтэй холбон авч үзэх нь)*	59
С.Энхбадрах	Результат сравнения слов “aγta, aduγu, ajirγa” монгольского языка с тюркскими общими словами	69

ТҮҮХ, АРХЕОЛОГИ

М.Барс, Г.Батболд	Янгир тамганы өөрчлөлт хийгээд нэмэлт тэмдэглэгээний тухайд	79
Н.Баярхүү	Шанагаас шинээр илрүүлсэн морьтой оршуулгын тухай	86
Ю.Болдбаатар, Г.Анхсанаа	Хөтөл уснаас олдсон тамгатай хүн чулуун хөшөө	92
Bülent GÜL	MUİS Türkoloji Bölümü ve Türkolojiye Katkıları	99
Мэхмэт Лэвэнт Каяа	Тоньюкук өөр нэгэн өнцгөөс	103
Б.Напил	Эртний түрэг бичиг судлал: Түрэгийн эзэнт гүрэн, Уйгурын хаант улсын бичигт чулуун хөшөөдийн бичгийн хэлний уламжлалт чанар	109
Б.Өргөнбуян	И Чэн Гүнж хийгээд Сүй, Тан, Түрэг улсын харилцааны тухайд	118
Д.Содномжамц	Хар балгаснаас олдсон Чундэ хааны цол өргөмжлөх бичээс дэх “Рэн Жиү Инь” хэмээх үгийн тухайд	126
Ц.Улаанаа	Увс аймгийн Цагаанхайрхан сумын нутаг дахь түүх соёлын зарим дурсгал	133
Uuriintuya DASHTSEREN	Eski Moğol Ve Türk Topluluklarinda At Kültürü	141
А.Энхтөр	Умард монголын нутаг дахь Уйгурын хоёр хот	148
Да.Эрдэнэбат	Үндэсний төв архивт хадгалагдаж буй хасаг хэлээрх баримт бичгийг судлах нь	154

ТҮҮХ, АРХЕОЛОГИ

TURKIC & UIGHUR STUDIES
Department of Asian Studies
National University of Mongolia

Tom. III 2022 Fasc. 10

BÜLENT GÜL*

MUIS TÜRKOLOJİ BÖLÜMÜ VE TÜRKOLOJİYE KATKILARI

Moğolistan geçmişten günümüze Türk tarihi, dili ve kültürü açısından en önemli coğrafyalardan biridir. Türk tarihinin ve Türk kültürünün en önemli safhalarının yaşandığı bu coğrafya aynı zamanda Türk dili tarihinin gelişiminin başlangıcını gösteren dil yadigarları ile de doludur. Özellikle Türk runik harfli yazıtların yanı sıra şehirler, kurganlar, balballar ve kaya resimleri ile de bu coğrafya zengindir. Bu coğrafyada, kadim zamanlardan gelen kültürel birlikteliklerin yaşandığı bu topraklarda yetişmiş Moğol akademisyenlerin, Türk tarihi, kültürü ve dili üzerine yapacağı çalışmalar da bu nedenle çok önemlidir. Coğrafyayı bilmek, anlamak, aynı kültür dairesi içinde yaşanılanları anlamak, bilimsel çalışmalarda elde edilecek sonuçları da değerlendirmek açısından çok faydalıdır. Bu nedenle Moğolistan Devlet Üniversitesinde 2001 yılında açılan Türkoloji bölümü çok önemli bir hizmeti yerine getirmektedir.

Bilindiği üzere Moğolistan'da Türkoloji çalışmaları yaklaşık yüz yıldır yapılmaktadır. Ancak, başlangıca bakıldığında da görüleceği üzere Türkoloji üzerine yapılan çalışmalar genelde Türkçe bilmeyen Moğol arkeolog, tarihçi ve dilciler tarafından yapılmıştır. Bu coğrafyada yetişmiş bu bilimadamlarının yapmış olduğu çalışmalar, tabiki çok değerlidir. Ancak, yapılan çalışmalar içinde, özellikle Türkçe bilinmemesinden dolayı Eski Türk runik yazısı ile yazılmış yazıtların yayımında kimi zaman hatalar da olmuştur. Türkçe bilen, Türk dili ve tarihi konusunda uzman akademisyenlerin yetişmesi maalesef iki binli yıllardan sonra yetişmeye başlamıştır.

Moğolistan'da Türkoloji üzerine yapılan araştırmaları genel olarak arkeoloji, dil ile tarih ve kültür araştırmaları olarak sınıflandırmak mümkündür. Özellikle Moğolistan coğrafyası eski Türk halklarının devlet kurduğu, bu nedenle de şehir kalıntılarının yanı sıra, kurganlar ile yüzlerce insan figürlü taşların bulunması, arkeolojik çalışmaların çok önceden ve yaygın bir şekilde yapılmasına sebep olmuştur. Tabiki Türklere ait yazılı anıtların da önemli bir kısmının Moğolistan'da olması yabancı Türkologların yanı sıra Moğol araştırmacıların da ilgisini çekmiştir. Onlarca yazıt da Moğol arştırmacılarca bulunmuş ve bilim aleminin dikkatine sunulmuştur.

Moğolistan'da Moğol araştırmacılar tarafından yapılan çalışmalar yukarıda da bahsettiğimiz üzere arkeoloji ile tarih ve kültür araştırmaları şeklindedir. Özellikle Moğolistan arkeolojisi çok ileri düzeydedir ve Türk arkeologların Moğollardan öğreneceği çok şey bulunmaktadır. Moğol arkeologların yapmış olduğu çalışmaların Türkçeye kazandırılması gerekir ki, Türk arkeolog, dilci ve tarihçilerinin de bu bilgilerden faydalanma imkanı sağlanabilmiş olsun. Bu konuda ilk sayılan çalışmalardan biri 2016 yılında T.C. Dış İşleri Bakanlığı desteğiyle gerçekleştir-

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, semeteyhan@gmail.com

ilen bir proje ile, MUIS Türkoloji Bölümü öğretim üyeleri ile birlikte Türkiye'den görevli Dr. Fatma Albayrak'ın çıkarmış oldukları Türkçe-İngilizce hazırlanan ve içerisinde 21 çeviri makaleye yer verilen Moğolistan'da Türk Ayak İzleri adlı prestij eserdir. Bunun gibi Moğolistan'da yapılan çalışmaları Türkiye'de ve uluslararası akademik çevrelerde duyuracak çalışmalar yapılmalıdır. Bilindiği üzere eski Türk yazıtları ile ilgili çalışmalar da özellikle Moğol arkeologları tarafından yapılmıştır. İlk önemli çalışmaları yapanlar arasında B. Rinçen, Ts. Dorcsüren, N. Ser-Odjav, H. Perlee ve D. Tseveendorc gibi arkeologları sayabiliriz. Bir çok Türk yazıtının ve anıtının bulunmasında, özellikle S. Harcaubay, H. Perlee, M. Şinehüü ve N. Ser-Odjav, D. Bayar ve D. Erdenebaatar, D. Tseveendorj, D. Huuhenbaatar, Ts. Battulga vb. akademisyenlerin emeği büyüktür[2].

Türkiye ile Moğolistan arasındaki ilişkilerin 90'lı yıllardan sonra artması ile birlikte, özellikle Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA)'nın Moğolistan Aydınlanma Bakanlığı ile ortak yaptıkları Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi (MOTAP) çerçevesinde 2003 yılına kadar kazı çalışmaları yapılmıştır. Tabii bu durum Moğolistan coğrafyasını hiç bilmeyen Türk Türkologların da Moğolistan'da çalışmalar yapmasına olanak sağlamıştır. Bu projenin bir katkısı da Moğolistan Devlet Üniversitesi'nde bir Türkoloji bölümünün açılması yönünde olmuştur. Türkiye burslusu olarak Türkiye'de eğitim gören Moğol akademisyenlerle birlikte artık MUIS Türkoloji bölümünden yetişen akademisyenlerin de Türkoloji üzerine çalışmalar yapması bu şekilde sağlanmıştır.

Moğolistan'da dolaylı da olsa bir çok kurum ve kuruluş Türkoloji üzerine çalışmalar yapmıştır ve yapmaktadır. Dolayısıyla bu kurum ve kuruluşları da Türkoloji ile ilgili çalışmalar yapan akademik kurumlar arasında saymak gerekir. Özellikle Moğolistan Bilimler Akademisi ve ona bağlı Dilbilim Enstitüsü, Arkeoloji Enstitüsü ve Tarih ve Etnoloji Enstitüsü Türkoloji ile bağlantılı çalışmalar yapmaya devam etmektedirler. Ayrıca Moğolistan'da kurulu olan Uluslararası Moğol Araştırmaları Derneği de yine Moğol araştırmalarının yanı sıra Türkoloji ile ilgili çalışmalara da destek vermektedir. Moğolistan Savunma Üniversitesi de özellikle askerî personele yönelik Türkçe eğitimi veren kurumlar arasındadır. Moğolistan'ın en büyük üniversitesi olan Moğolistan Devlet Üniversitesi (MUIS) de kendisine bağlı Bilimler Fakültesindeki Moğol Dili ve Dilbilimi Bölümü, Tarih Bölümü ile Arkeoloji ve Antropoloji bölümlerinde dolaylı olarak Türkoloji ile ilgili araştırmalar yapmaktadır. MUIS Bilimler Fakültesi Asya Araştırmaları Bölümü Türkoloji Ana Bilim Dalı da kurulduğu günden itibaren çalışma sahasını sadece Türkoloji olarak yürüten bölümdür.

MUIS Bilimler Fakültesi Asya Araştırmaları Bölümü Türkoloji Ana Bilim Dalı, bugün her ne kadar ana bilim dalı olarak faaliyet gösterse de, Türkoloji

[2] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Albayrak, F. (2015). "Moğolistan'da Türklük Bilimi Çalışmaları Üzerine Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi". Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 4 (3): 918-954; Albayrak, F. (2016). "Moğolistan'da Türkçe Öğretiminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği". Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem ve Uygulamalar 1/2, Yunus Emre Enstitüsü, (Editör: İ. Gültekin, O. Mert, İ. Erdem, H. Develi, H. Karatay, Ş. Ateş vd.), Basım sayısı:1; Albayrak, F. ve Batchuluun, A. (2019). "Moğolistan'da Türkiye Türkçesi- Moğolca Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Türkçe Öğretimi". Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1): 131-156.; Gül, Bülent (2007). "Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde Türklük Bilimi". Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003 Cilt 2, (Ocak 2007): 272-283.

Bölümü olarak bilinmektedir. Bilindiği üzere bölüm ilk öğrencilerini 2001 yılında alarak eğitime başlamıştır. Özellikle TİKA'nın maddi desteğinin yanı sıra Türk öğretim görevlilerini de göndermesi ile eğitim öğretim faaliyetleri başlamıştır. Bölüm başkanlığını Prof.Dr. Battulga Tsend'in yürüttüğü bölüme ilk olarak Türkiye'den Dr. Bülent Gül görevlendirilmiştir. Battulga Tsend ile birlikte Bülent Gül, bölümün ilk öğrencilerine dersler vererek bölümün sadece eski Türk yazıtları üzerine çalışan bir bölüm değil, ilerleyen dönemlerde Türk tarihi ve kültürü üzerine çalışan akademisyenlerin de yetiştirilmesi sağlayacak bir bölüm olmasını istemişlerdir. Kimi zaman Türkiye'den görevlendirmelerin geç yapılmasına, MUIS içindeki gelişmelere bağlı olarak çalkantılı dönemler de olsa, bugün bu bölümden yetişen ve dil, tarih, arkeoloji alanlarında çalışan akademisyenler yetiştirilmiştir. Bugün, MUIS Bilimler Fakültesi içinde yer alan Asya Araştırmaları Bölümü'nde Çince, Japonca, Korece ile birlikte dördüncü ana bilim dalından birisi olarak Türkoloji Ana Bilim Dalı şeklinde eğitim öğretime devam edilir. Ana Bilim Dalı mezunlarına, Türkiye'deki yükseköğretim kurumlarında 4 yıllık Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi veren bölümler ile birlikte Türkiyat Araştırma Enstitülerine denk diploma verilmektedir. Öğrencilere Türkiye Türkçesi öğretilmesinin yanında edebiyat, tarih, kültür dersleri de verilmektedir. 2019 yılında İzmir Katip Çelebi Üniversitesi ile yapılan anlaşma ile birinci sınıfı Türkoloji Ana Bilim Dalında okumaya hak kazanan öğrenciler Türkiye'de ilgili üniversitede bir yıllık dil eğitimi almak üzere gönderilmişlerdir. Bölümde, bugün yine bölüm başkanlığı görevini Prof. Dr. Battulga Tsend yürütmektedir. Onun dışında bölümün ilk öğrencilerinden Öğr. Gör. Dr. Azzaya Badam, Öğr. Gör. Dr. Gerelmaa Namsrai ve Öğr. Gör. Ariyajav Batchuluun da bu anabilim dalında çalışmaktadırlar. Kurulduğu günden itibaren bölümde belli zamanlar dahilinde Türk akademisyenler de çalışmışlardır. Bunlar sırasıyla B. Gül, Y. Kartallıoğlu, F. Ersoy, Ö. Çobanoğlu, O. Mert, F. Albayrak, K. Öncül ve Ş. Doğan bölümde görev yapmışlardır.

Bölümün kuruluş yılları Moğolistan'ın da sıkıntılı zamanlarına denk gelmiştir. MUIS içerisinde sadece bir odası bulunan bölüme 2002 yılında TİKA desteğiyle (o zamanlar TİKA Koordinatörlüğünün olmaması sebebiyle B. Gül tarafından) kütüphane kurulmuş, fotokopi makinası, TV, gibi bazı ekipmanlar da sağlanmıştır. Başlangıçta bölüm kütüphanesinde B. Tsend'in, B. Gül'ün ve C. Alyılmaz'ın sağladığı kitaplar bulunmaktaydı; ancak daha sonraki yıllarda kütüphanenin zenginleştiğini söylemek gerekir. B. Gül, Battulga Tsend ile birlikte ilk yıl öğrenci çalıştayı düzenlemişler ve küçük bir dergi çıkarmışlardır. Daha sonraki yıllarda Bölüm yayınları özellikle F. Albayrak'ın da yaptığı çalışmalar ile artmıştır.

Moğolistan Türkoloji için en önemli sahalardan biridir. Moğolistan'ın önemini ve Moğolistan'da yapılması gereken çalışmaları 2007 yılında sunduğumuz bir bildiride şu şekilde belirlemiştik: 1. Türk Runik Harfli Yazıtlar 2. Türkçe Moğolca Karşılaştırmalı Dil Çalışmaları 3- Arkeolojik Araştırmaların Arttırılması 4-Türk ve Moğol Bozkır Yaşamının Araştırılması 5- Moğol ve Uygur Budizminin Karşılaştırılması 6- Türk ve Moğol Şamanizminin Karşılaştırılması 7-Moğolistan'daki Türk Halkları İle İlgili Araştırmaların Yapılması (Gül 2006: 203-217). Geçen zaman içinde bu konularla ilgili Moğolistan'da Moğol araştırmacılarca birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaları yapmanın yanı sıra bölümde yetişen öğrencilere Mançu-Tunguzca, Korece gibi Altay dillerinin de öğretilmesi ve onların Altayistik alanına yönlendirilmesi ile Altay dillerini bilen akademisy-

enler yetiştirilmiş olacaktır. Bölüm bugüne kadar daha çok Eski Türk yazıtları üzerine önemli çalışmalar yapmıştır, artık Türkolojinin bütün ana dallarında söz sahibi olacak akademisyenler de yetiştirerek Türkolojinin gelişmesine katkı sağlamaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Albayrak F. 2015. *Moğolistan'da Türklük Bilimi Çalışmaları Üzerine Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 4 (3): 918-954.

Albayrak F. 2016. *Moğolistan'da Türkçe Öğretiminin Geçmişi, Bugünü ve Geleceği*. Türkçenin Yabancı Dil Olarak Öğretiminde Yöntem ve Uygulamalar 1/2, Yunus Emre Enstitüsü, (Editör: İ. Gültekin, O. Mert, İ. Erdem, H. Develi, H. Karatay, Ş. Ateş vd.), Basım sayısı:1

Albayrak F., Ariyajav B. 2019. *Moğolistan'da Türkiye Türkçesi- Moğolca Üzerine Yapılan Çalışmalar ve Türkçe Öğretimi*. ***Asy***a Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 3 (1): 131-156.

Bülent G. 2006. *Moğolistan'da Türkolojinin Gelişimi Ve Moğolistan'da Yapılması Gerekli Türkoloji Çalışmaları Üzerine*. I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 25-26 Mayıs 2006 Mehmet Akif Ersoy Salonu Beytepe/ Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2006: 203-217.

Bülent G. 2007. *Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nde Türklük Bilimi*. Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri 2003 *Cilt 2*, (Ocak 2007): 272-283.

Battulga Ts., Mönhtulga R., Albayrak F. 2016. Moğolistan'da Türk Ayak İzleri / Turkic Footprints in Mongolia, Mönhin Üseg Yay., Ulaanbaatar.